

**Virusli gepatit turlari va ularni davolashda foydalaniladigan dorivor
o'simliklarning shifobaxshlik xususiyatlari.**

I.T.Babajanov- Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat Universiteti
biologiya kafedrası o'qituvchisi. babajanovilyor979@gmail.com

Sh.I.Jabbarova- Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat Universiteti
biologiya yo'nalishi talabasi. jabbarovashodiyon@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada virusli gepatit turlari va ularning asosiy xususiyatlari, klinikasi, inkubatsiya davri, yuqish yo'llari, alomatlari va belgilari hamda davolashda foydalaniladigan ayrim dorivor o'simlik turlarining shifobaxshlik xususiyatlari haqida malumot berilgan.

Kalit so'zlar: gepatit, toksik gepatit, radiatsion gepatit, autoimmun gepatit, ishemik gepatit, botkin kasalligi

Аннотация. В данной статье представлена информация о видах вирусного гепатита и их основных характеристиках, клинике, инкубационном периоде, путях передачи, симптомах и признаках, а также о лечебных свойствах некоторых видов лекарственных растений, используемых в лечении.

Ключевые слова: гепатит, токсический гепатит, радиационный гепатит, аутоиммунный гепатит, ишемический гепатит, болезнь Боткина.

Annotation. This article provides information about types of viral hepatitis and their main characteristics, clinical presentation, incubation period, transmission routes, symptoms and signs, as well as the healing properties of certain types of medicinal plants used in treatment.

Keywords: hepatitis, toxic hepatitis, radiation hepatitis, autoimmune hepatitis, ischemic hepatitis, Botkin's disease.

Kirish. **Gepatit** (yun. hepar; heptos - jigar) - jigar yallig'lanishi bilan kechadigan kasalliklar guruhi hisoblanadi. Infeksiya (virusli gepatit A, B, C, E, D, F, G yoki infeksiyasiz gepatit (ovqatdan zaharlanish) hamda birlamchi va ikkilamchi infeksiya gepatit hisoblanadi. Gepatit brutsellyoz, bezgak kasalliklar, shuningdek, surunkali me'da ichak kasalliklarida kuzatiladi. Gepatit o'tkir va surunkali bo'ladi. O'tkir gepatitda ko'z oqi va badan sarg'ayishi, jigar kattalashish, jigar sohasida og'irlik va og'riq paydo bo'ladi, bemorning ko'ngli aynib, qusadi, ishtahasi yo'qoladi, og'zi taxir bo'lib qoladi. Ba'zan homiladorlik toksikozlarida ham o'tkir gepatit ro'y beradi. O'tkir gepatit o'z vaqtida davolanmasa yoki bemor parhez qilmasa, jigarning maxsus (parenximatoz) to'qimasi biriktiruvchi to'qima bilan almashinadi. Ba'zi holatlarda o'tkir gepatit 2-3 oyga cho'zilib, surunkali gepatetga aylanish holatlari yuzaga keladi. Kasallikning boshlanish davrida bemorning ahvoli deyarli o'zgarmaydi, hatto ishlayveradi, kasallik esa zo'raya borishi natijasida bemorning ko'z oqi va badani sarg'aya boshlaydi.

Munozara.Gepatit belgilari va klinik jihatlari.Gepatitning klinik kechishining ikkita asosiy shakli mavjud: „o‘tkir“ va „surunkali“ o‘tkir shakli virusli tabiatdagi gepatit uchun, shuningdek, zaharlanish natijasida

kelib chiqqan gepatit uchun, shu jumladan ,kuchli zaharlar. Gepatitning o‘tkir shaklida bemorning umumiy ahvolining sezilarli darajada yomonlashishi, tananing umumiy intoksikatsiyasi belgilarining rivojlanishi va jigar faoliyatining buzilishi (isitma, ayrim hollarda sariqlikning rivojlanishi va boshqalar) kuzatiladi. Shuningdek, transaminazalar va umumiy bilirubin qon darajasining oshishi.O‘tkir gepatit bemorning to‘liq tiklanishi bilan tugaydi, ammo ba’zi hollarda kasallikning o‘tkir bosqichidan surunkali holatga o‘tish kuzatiladi. O‘tkir shakli virusli tabiatdagi gepatit uchun, shuningdek, zaharlanish natijasida kelib chiqqan gepatit uchun, shu jumladan kuchli zaharlar unga xosdir. **Surunkali shakli** mustaqil ravishda rivojlanishi mumkin (masalan, etil spirti bilan surunkali zaharlanish bilan) yoki o‘tkir gepatit (virusli gepatit B, D) rivojlanishi davom etishi mumkin. Surunkali gepatitning klinik ko‘rinishi yomon, kasallik uzoq vaqt davomida shakllanib zo‘rayib bo‘radi. Surunkali gepatitda jigar hujayralari asta-sekin biriktiruvchi to‘qima bilan almashtiriladi, shuning uchun ko‘p hollarda davolanmagan surunkali gepatit jigar sirrozi rivojlanishiga olib keladi.

Gepatit etiologiyasi.Gepatitning kelib chiqishi va xususiyatlariga ko‘ra quyidagi guruhlar mavjud:yuqumli (virusli) gepatit;toksik gepatit; radiatsion gepatit; autoimmun gepatit;ishemik gepatit.

Virusli gepatit turlari.

Gepatit A.Gepatit A (Botkin kasalligi) *Picornaviridae* oilasiga mansub RNK tarkibida bo‘lgan gepatit A virusi sabab bo‘ladi. Kasallik yuqadi. Yuqumli qo‘zg‘atuvchining yuqish mexanizmi Fekal-oral xun yo‘li. Virus inson tanasiga ifloslangan oziq-ovqat, suv va uy-ro‘zg‘or buyumlari orqali kiradi. Infeksiyaning asosiy manbai kasallikning anikterik shakllari bo‘lgan bemorlardir.

Gepatit B.Gepatit B virusi *Hepadnaviridae* toifasiga mansub, DNK o‘z ichiga olgan viruslardan bo‘lib, u Gepatit B virusi tomonidan qo‘zg‘atiladi. Ushbu virus odamda ham o‘tkir, ham surunkali shakllardagi gepatitga sabab bo‘lishi mumkin.

Virus tabiiy va sun‘iy yo‘llar bilan yuqadi, bunda parenteral yo‘l keng tarqalgan. Tabiiy yo‘llar orasida jinsiy yo‘l orqali yuqishi eng keng tarqalgan hisoblanadi. Shuningdek, kasallik onadan bolaga tug‘ruq paytida yoki homiladorlik davrida transplasental yo‘l bilan yuqishi mumkin.**Sun‘iy yuqish yo‘llari** orasida esa ifloslangan qon yoki qon tarkibiy qismlarini quyish, shuningdek, sterilizatsiya qilinmagan jarrohlik yoki stomatologik asbob-uskunalar, shpirlslardan foydalanish kabilar kiradi.

Gepatit C.Gepatit C *Flaviviridae* oilasiga mansub, RNK o‘z ichiga olgan gepatit C virusi (HCV) tufayli yuzaga keladi. Ushbu kasallik surunkali gepatitning rivojlanishiga olib kelishi mumkin, natijada sirrozi va jigar saratoni paydo bo‘ladi. Gepatit C ga qarshi emlash mavjud emas.

Gepatit C virusi bilan og‘rigan bemorlar, agar ular gepatit A yoki B bilan kasallangan bo‘lsa, og‘ir gepatit rivojlanishiga moyil bo‘lishadi, shuning uchun gepatit C bilan og‘rigan barcha bemorlar gepatit A va B ga qarshi emlanishlari kerak. Odatda, infeksiyalangan 100 kishidan 3-5 nafari kasallik tufayli vafot etadi. Xavf guruhiga asosan qon va qon mahsulotlari bilan ishlovchilar, qon quyilganlar, jarrohlik operatsiyalari o‘tkazganlar, umumiy shpritslardan foydalanib giyohvand moddalarni iste’mol qilganlar va jinsiy aloqada himoyalalmaganlar kiradi.

Gepatit D.Gepatit D (gepatit delta) gepatit D virusi tomonidan qo‘zg‘atiladi va jigarining katta shikastlanishi bilan o‘tkir rivojlanish bilan tavsiflanadi. Delta virusi jigar hujayralarida faqat gepatit B virusi mavjud bo‘lganda ko‘payish qobiliyatiga ega, chunki delta virusi zarralari gepatit B virusi oqsillarini hujayradan chiqish uchun ishlatadi. Virusning manbai kasal odam yoki virus tashuvchisidir. D virusi bilan infeksiya virus to‘g‘ridan-to‘g‘ri qonga kirganda sodir bo‘ladi. Yuqish yo‘llari gepatit B yoki C ga o‘xshaydi. Inkubatsiya muddati 3 dan 7 haftagacha davom etadi.

Gepatit E.Gepatit E gepatit A ga o‘xshash simptomlarni keltirib chiqaradi, garchi u ba‘zan fulminant shaklga o‘tishi mumkin, ayniqsa homilador ayollarda yuqish usullari bo‘yicha gepatit E gepatit A ga yaqin. U virus bilan ifloslangan suv, oziq-ovqat, shuningdek, qon orqali yuqishi mumkin. O‘linga olib keladigan fulminant gepatit shaklidagi og‘ir oqibatlar gepatit E bilan gepatit A va o‘tkir gepatit B ga qaraganda ancha tez-tez uchraydi. Gepatit E ko‘proq Markaziy Osiyo va Afrika mamlakatlarida keng tarqalgan.

Gepatit F.Odamning virusli gepatitining yana bir turi, uning mavjudligi epidemiologik ma’lumotlar va transfüzyondan keyingi gepatit bilan kasallangan bemorlarning individual virus izolatlarining maymunlari ustida o‘tkazilgan tajribalarda dastlabki tadqiqotlar asosida taxmin qilinadi. Transfüzyondan keyingi aniq gepatit bilan kasallangan bemorlarning ma’lum bir qismi ma’lum bo‘lgan odam virusli gepatitining barcha belgilari uchun seronegativ bo‘lib qolishi haqida dalillar mavjud. C, D, E va G „Gepatit F“ atamasi, ehtimol, gepatit B, gepatit C va gepatit G dan ba’zi xususiyatlariga ko‘ra farq qiluvchi ikki xil post-transfüzyon gepatit viruslarini bildiradi.

Gepatit G.Gepatit G virusi (HGV, GBV-C) 1995-yilda I. Mushahvar boshchiligidagi „Abbott“ kompaniyasining ilmiy guruhi tomonidan surunkali gepatit C bilan kasallangan bemordan, keyinchalik gepatit bilan kasallangan bemorlardan ajratilgan. Non-A-no-E" " Virusning kamida 3 ta genotipi va bir nechta kichik turlari borligi taxmin qilingan. Yuqtirishning mumkin bo‘lgan yo‘llari qon va jinsiy aloqadir, ammo gepatitning o‘zini keltirib chiqaradimi yoki boshqa etiologiyaning gepatiti bilan bog‘liqmi, hali to‘liq aniq emas. Uning jigarda birlamchi ko‘payishi hali isbotlanmagan. Gepatit G virusi pegivirus, bir zanjirli RNK virusi sifatida tasniflanadi. Atrof muhitda beqaror, qaynatilganda darhol o‘ladi.

Toksik gepatit.Dori vositalaridan kelib chiqqan eng keng tarqalgan gepatitga quyidagi dorilar sabab bo‘lishi mumkin:

Muayyan doriga sezgirlik har bir kishi uchun farq qiladi. Umuman olganda, deyarli har qanday dori jigar shikastlanishiga va turli darajadagi gepatit rivojlanishiga olib kelishi mumkin. Gepatitning ayniqsa og‘ir shakllari quyidagi moddalar bilan zaharlanganda rivojlanadi: amatotoksinlar va fallotoksinlar — Amanita yoki Amanita (Pale toadstool) jinsiga mansub qo‘ziqorinlarning ayrim turlarining meva tanasining toksinlari oq kurtak va boshqalar), Galerina va Lepiota; oq fosfor, paratsetamol, Tetraxlorid uglerod, sanoat zaharlari va boshqalar.

Autoimmun gepatit.Boshqa autoimmun kasalliklar singari, autoimmun gepatit ham ayollarda ko‘proq uchraydi, umumiy kasallanish 100 ming aholiga taxminan 15-20 kishini tashkil qiladi. Autoimmun gepatit — bu immunitet tizimining faoliyatidagi nuqson natijasida rivojlanadigan mustaqil kasallik. Va birinchi navbatda, o‘z gepatotsitlariga qarshi patologik immunitet reaksiyalarining rivojlanishi. Bunday holda, jarayonda nafaqat jigar, balki tashqi va ichki sekretsianing katta bezlari, shu jumladan oshqozon osti bezi, qalqonsimon bez va tuprik bezlari ham ishtirok etgan. Xalqaro autoimmun gepatit tadqiqot guruhi autoimmün gepatit tashxisini „aniq“ yoki „ehtimol“ qiladigan xususiyatlarni aniqladi.

Ishemik gepatit.Qon yoki kislorod bilan ta‘minlanmaganligi sababli jigarning diffuz shikastlanishi.Gepatit kasalliklarini oldini olish va davolashda dorivor o‘simliklarning ahamiyati katta.Ularni ko‘plab turlari bor,quyida ayrim turlari haqida ma‘lumot berilgan.

Gepatit kasalliklarini davolash va oldini olishda dorivor o‘simliklarnig ahamiyati nihoyatda katta.Quyida ularning ayrim turlari haqida ma‘lumot berilgan.

Oqkarrak (Silybum marianum) Rastoropsha.Rastoropsha tarkibidagi silibinin, silymarin moddasi jigarning hujayralarini tiklaydi, toksinlarga qarshi kurashadi. Gepatit, jigar yog‘lanishi, sirrozning boshlang‘ich bosqichida qo‘llaniladi. Zararli erkin radikallarni neytrallaydi, qarish jarayonini sekinlashtiradi.

Qon tarkibini yaxshilaydi, xolesterinni pasaytirishda yordam beradi. Gormonal muvozanatni qo‘llax-quvvatlash va metabolik jarayonlarni yaxshilash xususiyatlari mavjud. Organizmning infeksiyalarga qarshi kurashish qobiliyatini oshiradi.

Zirk (Ambarboris)-Berberis vulgaris L.Zirk ildizi damlamasi xalq tabobatida yurak-tomir va me‘da kasalliklari, bod va isitmani davolashda qo‘llaniladi. Mevasining damlamasi yurak faoliyatini yaxshilovchi, qon bosimini pasaytiruvchi, chanqoq qondiruvchi vosita sifatida qo‘llaniladi.

Ilmiy tibbiyotda alkaloidlari (berberin sulfat, berberin xlorid) qon bosimini pasaytiradi, o‘t haydash ta‘siriga ega, gepatit, xolesistit va boshqa jigar kasalliklarini davolashda qo‘llaniladi.

Kovar, Kovul (Kavarz, kavarak) – Capparis spinosa L.Xalq tabobatida kovul ildizining qaynatmasi shamollaganda, sariq, bod, taloq kasalliklarini davolashda, yer ustki qismi damlamasi me‘da-ichak xastaliklarida, yara-chaqalar va astmani davolashda qo‘llaniladi, gulining shirasi bilan yaralar davolanadi.

Oq tut (Tus) – Morus alba L, Shotut (Firsad) – M. Nigra L. Tut mevasi xalq tabobatida qonni tozalovchi, siydik haydovchi, yurak ishini yaxshilovchi, isitmani tushiruvchi vosita. Bargidan esa vitaminlar, organik kislotalar va boshqa moddalarga boy xolosas ko'rinishidagi preparat olingan va ilmiy tibbiyotda jigar va o't xaltachasi kasalliklarini davolashda tavsiya etilgan.

Marjondaraxt (Akti) – Sambicus nigra L. Marjondaraxt gulining damlamasi jigar, o't pufagi va o't yo'llari kasalliklarida o't va siydik haydovchi vosita sifatida qo'llaniladi. Guli terlatuvchi, surgu hamda tomoq chayishda ishlatiladigan yig'ma choylar tarkibiga kiradi. Mevasidan surgu ekstrakti tayyorlanadi.

Tirnoqqul (Ozaryun) – Calendula officinalis L. Xalq tabobatida tirnoqqul gulidan tayyorlangan qaynatma isitma tushirishda, buyrak va peshob yo'llari xastaliklarini davolashda qo'llaniladi, ekzema va boshqa teri kasalliklarini davolash uchun vanna qilinadi. Dorivor preparatlari (damlama), "Kalendula" nomli surtmasi turli yaralar, kuygan joyni davolashda, angina, stomatit xastaliklarida tomoqni chayish uchun, me'da va o'n ikki barmoqli ichak yarasi hamda jigar kasalliklarini davolash uchun qo'llaniladi.

Sutli qushqo'nmas (*Silybum marianum*) . Qushqo'nmas Asteraceae oilasiga kiruvchi bir yoki ikki yillik o'simlik. Balandligi 30- 60 sm ga yetadi. Poyasi baquvvat, tik turuvchi, kam shoxlangan, chiziq-chiziqli, silliq yoki ikkinchiyili hosil bo'ladigan biroz o'rgimchaksimon tuklangan *Silibum* o'simligi urug'idan tayyorlangan silibinin va silibor nomli preparatlar gepatit, jigar sirrozi va boshqa surunkali jigar kasalliklarini davolashda qo'llaniladi.

Xulosa. Gepatit kasalliklarini oldini olish va davolashda dorivor o'simliklardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Chunki bu o'simliklar organizm to'qima va hujayralarga zararli ta'sir qilmaydi. Shu bilan birga boshqa ichki kasalliklarni davolashda ham foydalanish mumkin. Dorivor o'simliklarning shifobaxshlik xususiyatlari kimyoviy dori vositalariga nisbatan samarali va xavfsiz hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. M.A. Jo'rayev – Dorivor o'simliklar atlas. Toshkent-2019.
2. Tulyaganova M. Yuldashev A.S – O'zbekistonda keng tarqalgan foydali o'simliklar. Toshkent-2011.
3. O.K. Xojimatov, X.Q. Haydarov, D.T. Xamrayeva, D.A. Imomova, A.N. Xujanov – O'zbekiston dorivor o'simliklar atlas. Samarqand – 2021.
4. <https://med24.uz/uz/bolezni/gepatit-s>